

PETROL RAFİNERİCİLİĞİNDE ÖNCÜ BİR KURULUŞ: İPRAŞ'TAN TÜPRAŞ'A

Temuçin F. ERTAN*

Giriş

Eski dilde tasfiyehane, yeni dilde arıtımevi ya da en yaygın kullanım şekliyle Fransızca kökenli rafineri;¹ şeker, petrol vb. maddelerin arıtıldığı yerdir.² Konumuzun esasını teşkil eden rafineri ise ham petrolün işlenip, benzin ve dizel gibi daha kullanışlı petrol ürünlerine dönüştürüldüğü fabrikadır.

Bu açıdan bakıldığında ham petrol üretmek ile üretilen petrolün işlenerek kullanışlı hale dönüştürülmesi farklı iktisadi faaliyetlerdir. Bu nedenle ham petrol üretmek kadar, bu petrolü benzin, dizel ve likit gaz gibi enerji kaynağına dönüştürmek de önemlidir.

Bu çalışmanın konusu ham petrol üretimi değil, işlenmiş ya da rafine edilmiş petroldür. Yine de Türkiye'nin petrol macerasının ne zaman başladığına değinmekte yarar vardır. Türkiye'nin ham petrol üretimini 19. yüzyılın sonlarına kadar götürmek mümkündür. Türkiye'nin petrol enerjisinden yararlanma süreci, 1887 yılında Sadrazam Kamil Paşa'ya İskenderun ve civarında verilen bir imtiyazla başlamıştır.³ O tarihten 2013 yılına değin Türkiye'de 1751'i arama, 1745'i üretim olmak üzere 4566 kuyu açılmıştır.⁴

İşlenmiş petrol üretimini ise 1930 yılında Türkiye Naft Sanayi A.Ş. tarafından Boğaziçi Tasfiyehanesi'nin kuruluşuna kadar götürebiliriz. Günde 40 ton işleme kapasiteli olarak İstanbul'da Beykoz yakınlarında kurulan rafineride, Romanya'dan getirilen ham petrol işlenmiştir.⁵ Ancak rafineri uzun ömürlü olamamıştır. 1934 yılında vergi sorunları yüzünden kapatılmıştır.

Boğaziçi Tasfiyehanesi uzun ömürlü olmamakla birlikte, Türkiye'de rafineri kurulması konusunda belli bir birikim ve deneyim sağlamıştır. 1940'ta Raman'da petrol bulunması üzerine, bu rafinerinin tesisleri MTA tarafından satın alınıp, Maymune Boğazına taşınmış ve 1942 yılında "Raman Tecrübe Tasfiyehanesi" adıyla yeni bir rafineri kurulmuştur.⁶ Günlük ham petrol işleme kapasitesi 10 ton olan bu küçük rafinerinin ihtiyacı karşılayamaması üzerine, 1945 senesinde Batman'da günlük kapasitesi 200 ton olan "Batman Tecrübe

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, e-mail: tfertan@ankara.edu.tr

1 *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2011, s. 1960.

2 *Türkçe Sözlük*, s. 150.

3 <http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2>

4 <http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2>

5 <http://petrol-petroleum.blogspot.com.tr/p/turkiyede-petrol-ve-petrol-rafinerileri.html>.

6 <http://petrol-petroleum.blogspot.com.tr/p/turkiyede-petrol-ve-petrol-rafinerileri.html>

Tasfiyehanesi” adıyla daha büyük bir rafineri kurulmuş ve Raman’daki rafineri sökülüştür.⁷

Türkiye’nin petrol tarihine bakıldığında, mevzuat açısından belki de en önemli kırılmayı, 1954 yılında çıkarılan 6326 sayılı Petrol Kanunu oluşturmuştur.⁸ İsrail’in petrol kanununu da hazırlayan Max Ball tarafından ortaya konan kanunla, MTA devre dışı bırakılmış ve yasanın uygulanması görevi Petrol Dairesi Reisliği’ne verilmiştir. Kanunla Bakanlar Kurulu’na, özel hukuk hükümlerine tabi bir anonim şirket olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nı kurma yetkisi verilmiştir.⁹

Petrol Kanunu ile petrol arama ve işleme faaliyetleri üzerindeki devlet tekeli kaldırılmış, yerli ve yabancı özel şirketlere çalışma alanları açılmıştır. Kanunla Türkiye, petrol arama ve işleme konusunda ciddi bir birikime ve deneyime sahip olan yabancı şirketler açısından önemli bir cazibe merkezi haline getirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra tüm dünyada başlayan tüketim tercihlerindeki değişiklik Türkiye’yi de yakından etkilemiştir. Hem liberal politikalarının genel bir sonucu hem de toplumun gündelik yaşamındaki tüketime dönük tercihler, Türkiye’nin enerji politikasını da gözden geçirmesine yol açmıştır. Hidroelektrik santrallerinin de gündemde olduğu bir dönemde, petrol üretiminin devamlı artması ve yeni kuyuların üretime geçmesi, yeni petrol rafinerisine ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Sonuçta mevcut tesisler de yetersiz kalınca 1953 yılında yine Batman’da daha geniş kapasiteli ve modern bir rafineri kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁰ Bu rafinerinin yapım işleri, bir Amerikan şirketine ihale edilmiş ve inşaatın başladığı günlerde, çıkarılmış olan Petrol Kanunu gereğince Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’na (TPAO) devredilmiştir. 1955’te deneme üretimine geçen Batman Rafinerisi, bir yıl sonra da tam kapasiteyle çalışmaya başlamıştır.¹¹

1957 yılında çıkarılan yeni bir kanunla 1954 Petrol Kanunu’ndaki bazı maddeler değiştirilmiş ve yabancı sermayenin yatırım yapma olanakları genişletilmiştir.¹² Bu düzenleme kısa bir süre sonra meyvesini vermiş ve aynı yıl Mobil, BP, California Texas ve Shell ortaklığıyla Mersin’de Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş. (ATAŞ) kurulmuştur. Böylece yabancı sermayeye dayanan rafineri kurma geleneği de başlamıştır.

Bu arada henüz İPRAŞ ilgili herhangi bir somut çalışma yokken, Kocaeli Yarımadası’nda sanayi kuruluşlarının inşa edileceğine dair 1955 yılında bölgenin yerel basınında haberler çıkmıştır. Bu haberlerde Yarımca’da petrol ve madeni yağlar şirketinin tanklarının inşa edildiği ifade edilmiştir. Bu tankların Petrol Ofisi tarafından yapıldığı da haberde yer almıştır.¹³ Yine İPRAŞ’tan önce Petrol Ofisi’ne ait yağlama ve harmanlama tesisi faaliyete geçmiştir.¹⁴

İPRAŞ’tan TÜPRAŞ’a Uzanan Süreç

Türkiye’deki petrol ile yakından ilgilenen yabancı şirketler arasında California-Texas Oil Corporation (CALTEX) de vardır. 1954 ve 1957 yılında petrol üretimi ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler sonrasında Türkiye’ye ilgisi artan CALTEX, herhangi

7 <http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2>

8 *Resmi Gazete*, 16 Mart 1954

9 <http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2>

10 Söz konusu rafineri ile ilgili olarak basında “Memleketimizde ilk petrol tasfiyehanesi. İnşaat bu yaz başlayacak 1954’te sona erecek” şeklinde haber çıkmıştır. Bu haberin sonraki yıllarda petrol rafinerisi konusunda en önde gelen şehir haline gelecek olan Kocaeli yerel basında yer alması son derece ilginçtir. *Türk Yolu*, 4 Şubat 1953. Bu gazete, Bizim Şehir ve Demokrat Kocaeli gazeteleri Kocaeli’nin değerli yerel tarih araştırmacısı F. Yavuz Ulugün’den alınmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

11 Batman Rafinerisi’nin kapasitesi 1962, 1966 ve 1972’de yeni ünitelerin eklenmesiyle genişletilmiştir. 1966 yılında 700.000 tonluk yıllık kapasitesi 1972’de 1,1 milyon tona çıkarılmıştır.

12 *Resmi Gazete*, 1 Haziran 1957

13 *Bizim Şehir*, 8 Mart 1955.

14 *Türk Yolu*, 3 Şubat 1960.

bir iktisadi girişimden önce, siyasi ve idari makamlarda bir sempati çemberi oluşturmaya özen göstermiştir. CALTEX, bu çabaları çerçevesinde 1957 yılında Petrol Ofisi Genel Müdürlüğü'ne 3.275 dolar kıymetinde ve 1853 kilo ağırlığında 1957 model Buick marka bir station wagon hediye etmek istemişse de, bu bağış Türk Parasını Kıymetini Koruma Hakkında 14 sayılı karara takılmıştır. Bu kararın 50. maddesine göre ağırlığı 1500 kiloyu geçen otomobil ve benzeri nakil vasıtalarının bedelsiz olarak ithali mümkün değildi. Bu engelin kaldırılması için Maliye Vekâleti'nin 11.10.1957 tarihli yazısı üzerine, 24.10.1957 tarihinde bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi yayınlanmıştır. Bu kararname ile CALTEX firmasının Petrol Ofisi Genel Müdürlüğü'ne hediye edeceği otomobil ile ilgili bir istisna getirilmiş ve aracın ithaline izin verilmiştir.¹⁵ Ayrıca Maliye Vekâleti Başbakanlığa yazmış olduğu yazıda lüks bir station vagonun Petrol Ofisi tarafından servis arabası olarak kullanılmasının uygun görülmediği de ifade edilmiştir.¹⁶ Bakanlık tarafından oldukça önemsenen ve ciddiye alınan aracın daha mühim işlerde kullanılması istenmiştir.

1959 yılının Ekim ayında Başbakan Menderes'in İstanbul yakınlarında bir milyon kapasiteli bir tasfiyehane kurulması için Amerikan CALTEX firmasıyla anlaşmaya vardığı ve 24 ay sonra işletmeye açılacak olan bu tasfiyehanenin yüzde 51 hissesine sahip olan Türk şirket tarafından işletileceği açıklanmıştır.¹⁷ Aynı haberde Türk şirketin kalan hisseleri 10 yıl sonra satın alacağı ifade edilmiştir.¹⁸

Söz konusu şirketin Türkiye'de bir rafineri kuracağına dair haberler asıl olarak, 1960 yılı başlarından itibaren basında yer almaya başlamıştır. 24 Ocak 1960'ta çıkan bir habere göre Türkiye Petrolleri A.O ile CALTEX tarafından adı İstanbul Petrol Rafinerisi olan bir rafineri kuracakları ifadesine yer verilmiştir.¹⁹ Aynı yazıda rafinerinin yılda 8.000.000 dolar tasarruf sağlayacağı ve 1962 yılı başlarında da üretime başlayacağı bilgisi verilmiştir. Rafinerinin benzin, gaz, likit petrol gazı, motorin ve mazot temin edeceği de belirtilmiştir. CALTEX ile TPAO'nun rafineriyi işletecek teknisyenleri temin edecekleri ve Türk personel için CALTEX'in Doğu ülkelerinde eğitim programları düzenleyeceği aynı haberde yer almıştır.

Petrol Rafinerisi kurulması işinin bir yabancı şirkete verilmesi, Demokrat Parti'nin iktisadi politikası açısından beklenmedik bir gelişme değildi. Çünkü Menderes hükümeti, devletin sadece yerli girişimcilerle kalkınamayacağı düşüncesindeydi ve bu yüzden de ilk adım olarak yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini kolaylaştırmak için 18 Ocak 1954'te 6224 sayılı "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" kabul edilmiştir.²⁰ Yabancı sermayenin Türk ekonomisinde varlığının yolunu açan bir diğer gelişme ise daha önce de bahsedildiği gibi 1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu idi.

İşte Amerikalı CALTEX firmasının 1960'ların başında Türkiye'ye gelerek yatırıma yönelmesi ve TÜPRAŞ'ın nüvesini teşkil eden İPRAŞ'ı inşa etmeye başlaması, genel olarak Demokrat Parti'nin ekonomik politikalarının, özel olarak ise 1954'te ve 1957'de çıkarılan petrol kanunlarının bir sonucudur. Ancak iktisadi veçhesi kadar siyasi yönü de bulunan CALTEX ile yapılan anlaşma, iktidar ile muhalefeti karşı karşıya getirmiş ve birtakım ithamlara yol açmıştır.

15 BCA, 030.18.01/147.55.20.

16 BCA, 15.10.3196.

17 California Texas Oil Corporation, bir başka deyişle CALTEX, aslında İPRAŞ'ın kurulmasında önce 1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu'na dayanarak aynı yıl Türkiye'ye petrol aramaya gelen şirketlerden biridir.

18 Milliyet 17.10.1959.

19 Milliyet 24.01.1960.

20 Söz konusu kanun 23 Ocak 1954'te Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Resmi Gazete, 23 Ocak 1954.

Gelişmelerden 30 yılı aşkın bir süre sonra Milliyet gazetesine yansıyan anlarında Oktay İşçen de İPRAŞ konusuna değinmiştir. İşçen'in ifadeleri aynen şöyledir: "1959 yılında o sırada New York'ta bulunan Dışişleri Bakanı rahmetli Fatin Rüştü Zorlu'dan bir telgraf geldi. Zorlu telgrafında, Batman Rafinerisi'ni inşa etmiş olan Ralph Parsons firmasının sahibi Mr. Parsons'un kendisine başvurarak, İzmit Körfezi'nde TPAO hesabına yeni bir rafineri inşası için gerekli krediyi bulup yapımını deruhte edebileceğini ifade ettiğini bildiriyor. TPAO Umum Müdürlüğünün temasa geçmek üzere New York'a gönderilmesini öneriyordu. New York'a giden Umum Müdürü ile Parsons firması arasında başlayan müzakereler, Tütünçiftlik mevkiinde bir rafinerinin inşası anlaşması ile sonuçlandı. Tam bu sırada CALTEX firmasından bir telgraf aldık. CALTEX, rafineri için kendilerinin de bir teklif hazırladıklarını bildiriyor, teklifleri incelemeyen karar verilmemesini istiyordu. Birkaç gün sonra ayrıntılı teklifleri geldi. İlk inceleme; teklifin, özellikle kredi şartları açısından çok daha müsait hükümleri içerdiğini gösteriyordu. Gerçi CALTEX, 1 Milyon dolarlık nominal sermayenin, yüzde 49'u kendilerine, yüzde 51'i TPAO'ya, yani CALTEX hissesini, yani 490 bin doları ödemek suretiyle rafinerinin tamamına sahip olmak hakkını tanıyordu. Nitekim de öyle oldu. CALTEX'i cazip teklif yapmaya iten açtı: Parsons firması ile kurulacak rafinerinin üretimini ülke içinde kim pazarlayacaktı? Elbette Petrol Ofisi. Hâlbuki Petrol Ofisi Akaryakıtı CALTEX'ten sağlıyordu. Rafineri bitince Hükümet elbette CALTEX mukavelesini feshedecekti. Ülkede faaliyet gösteren dört yabancı petrol şirketi arasında dağıtım şirketine sahip olmayan yegâne şirket CALTEX'ti. Türk pazarını kaybetmek kaygısı ile karşı karşıya kalan CALTEX hiç olmazsa bir süre rafineri yoluyla Türkiye'ye ham petrol satmayı güvence altına alabilmek için bu müsait teklifi yapmıştı. Kaldı ki, CALTEX'in, sıkışık durumu dolayısıyla teklifin çok daha yumuşatması mümkündür.

Durum Hükümetin takdirine sunulunca, ilgili bakanlık ve kuruluş temsilcileri İstanbul'da vilayet konağında bazı bakanların huzurunda bir toplantıya çağırıldılar. Toplantıda Zorlu'dan başka, Sebati Ataman, Hasan Polatkan, sanıyorum Medeni Berk gibi ilgili bakanlar hazır bulunuyorlardı. Sayın Gökmen'in, Parsons anlaşması ile CALTEX teklifini mukayese eden sunuş konuşmasından sonra söz alan Polatkan, 'CALTEX teklifinin daha müsait olduğu görünüyor. Ama mademki Parsons ile anlaşmaya varılmış, bu anlaşmaya uymak gerekir' dedi. Bunun üzerine Zorlu, o kendine özgü, lafını esirgemeyen mizacı ile 'Maliye Bakanlığına yakın çevreler Fatin Rüştü Zorlu, Allah bilir kaç para karşılığında Parsons'u başımıza bela etti diye laf çıkarmışlar. Aynı Zorlu şimdi diyor ki, mademki CALTEX teklifi Türkiye'nin lehinedir, Parsons anlaşmasını bir kenara atalım ve CALTEX ile müzakereye geçelim. İsterlerse dava etsinler' dedi. Bunun üzerine kıpkırmızı kesilen Polatkan, 'Fatin herkesin içinde böyle konuşmaya hakkın yok' diye cevap verdi. Bir anda ortaya çıkan gergin hava orada kapandı. Genç bir memur olarak bu konuşmalar karşısında nasıl donup kaldığımı bugün bile hatırlarım. Uzun tartışmalardan sonra CALTEX ile müzakereye karar verildi. Daha sonra CALTEX heyeti ile Gökmen başkanlığında kurulan heyet arasında yapılan müzakereler sonucu teklif çok daha müsait hale getirilerek anlaşma ile sonuçlandı. Bu suretle İPRAŞ Rafinerisi projesi kesinleşmiş oldu.

İşin hazin tarafı Zorlu'ya karşı olan bazı çevreler bu sefer de, Zorlu CALTEX'ten daha fazla çıkar sağlamış olmalı ki, Parsons'a cephe aldı, dedikodusunu çıkardılar. Aradan geçen yıllar bu iddiaların ne kasar asılsız ve çirkin dedikodudan olduğunu gözler önüne serdi. Ne garip tecellidir ki, devrin siyasi iktidarının bu güzide iki mensubu Yassıada'da aynı kaderi paylaştılar.

Anlaşmaya uygun olarak inşaatın ihalesi yapıldıktan sonra, Nisan 1960'ta Tütünçiftlik'te rafinerinin temeli Başbakan Menderes tarafından atıldı. İlk günden itibaren tüm safhalarına katıldığım projenin temel atma töreninde ben de vardım. Törene İzmit ve civarından katılan

on binlerce vatandaşın Menderes'e gösterdiği sevgi dolu gösterisi yüzünden tören düzeni alt üst oldu. Bir ay kadar sonra 27 Mayıs ihtilâli yapıldı.

27 Mayıs'ı takip eden günlerde Dışişlerinin ekonomik dairelerini tüm yetkilerinin alındığı gibi, tüm dosyalarına da, İPRAŞ dosyası gibi el konuldu. Benden de ayrıca rafineri projesinin müzakereler hakkında bildiklerimi kâğıda dökmem istendi. Gereğini yerine getirdikten sonra, Maliye'den bir arkadaşın, 'Sen de her şeyi tozpembe göstermişsin' dediğini hatırlarım. Yaptığım sadece her şeyi olduğu gibi bir şey katmadan, bir şey saklamadan anlatmaktan ibaretti.

Tüm yatırım projelerini durduran 27 Mayıs yönetiminin devamı için yeşil ışık yaktığı ilk projelerden bir İPRAŞ projesi olmuş ve zamanından evvel bitirilip hizmete girmiştir.²¹

TPAO ile Türkiye'de akaryakıt dağıtımı yapan CALTEX şirketi arasında yapılan anlaşma uyarınca İstanbul'a 80 Kilometre uzaklıktaki İzmit Körfezi'nin kuzey kıyısında, Tütünçiftlik yöresinde kurulması düşünülen rafinerinin temeli 23 Nisan 1960 tarihinde atılmıştır.²² Rafinerinin temelini atılması Kocaeli ve çevresinde de ilgi görmüştür. Yarımca'da bir tasfiyehanenin temelini atılacağına dair bilgiler Kocaeli yerel basınında yer almıştır.²³

Dönemin Petrol Ofisi Genel Müdürü olan Şahap Birgi, İPRAŞ'ın kuruluş öyküsünü şu şekilde anlatmaktadır: "1959 yılı başlarında MOBİL, SHELL ve BP şirketlerinin Mersin'de ortaklaşa bir petrol rafinerisi kurmaya teşebbüs ettiklerini öğrendim. Evvela hayret ettim. Memleketin petrol tüketim merkezi Marmara bölgesi olduğu halde, neden Mersin'i seçtiler diye!.. Sonra seneler önce beni ziyaret eden MOBİL başkanının ziyaretini hatırladım. Rafineriyi Mersin'e kurmakla o geniş bölgenin petrol ihtiyacını karşılayacaklar ve aynı zamanda bizim Batman bölgemizi ileride münferit ve ufak bir merkez halinde kalmaya mahkûm edecekler. Bu naat bende hâsıl oldu. Bu durum karşısında TPAO için yapılacak yalnız bir şey kalmıştı: İstanbul bölgesinde bir rafineri kurmalıydık. Bu konuyu Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya açtım. Çok müspet bir reaksiyon gördüm. Ancak bu konuda dış krediye ihtiyaç vardı. Bunu da hükmet sağladı. İPRAŞ bu şekilde kuruldu."²⁴

Biraz bu inşa sürecine değinecek olursak; CALTEX Firmasının işi üzerine almasından hemen sonra Türkiye'de örgütlenmek yolunda çalışmalara başladığını söylemek mümkündür.²⁵ Rafinerinin inşaatının devam ettiği günlerde TPAO'ya CALTEX'ten sermaye hissesi dışında 300 milyon liraya kadar kredi temin etmesi için yetki verilmesine dair Bakanlar Kurulu tarafından karar alınmış ve bir kararname yayınlanmıştır.²⁶ Bu da TPAO ile CALTEX arasındaki işbirliğinin sadece İPRAŞ'ın inşası ve işletilmesiyle sınırlı olmadığını göstermektedir.

İnşaatın tamamlanmasının ardından İPRAŞ, 24 Ağustos 1961 tarihinde faaliyete geçmiştir. Böylece Türkiye o döneme göre son derece modern bir rafineriye kavuşmuştur. 1980 sonrasında ekonomik çevrelerde çok ilgi görecektir olan yap-işlet-devret modelinin erken dönem uygulaması sayılabilecek bir ortaklık ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında İPRAŞ ile yap-işlet-devret modelinin sınırlı olduğunu, test edildiğini söylemek mümkündür.

21 Milliyet, 29.12. 1992.

22 "İzmit Tüpraş Rafinerisi (İPRAŞ)", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, Sayı: 442-443, 2006, s. 127.

23 *Demokrat Kocaeli*, 6 Nisan 1960. Aynı gazetenin 6 Ocak 1960 tarihindeki nüshasında inşaatın Ocak ayında başlayacağına dair bir haber yer almıştır. Temel etme törenine Başbakan Adnan Menderes'in de katılacağı ifade edilmiştir. *Demokrat Kocaeli*, 6 Ocak 1960.

24 "İzmit Tüpraş Rafinerisi (İPRAŞ)", s. 127.

25 Bu gelişmeden kısa bir süre CALTEX'in sekreter ve daktilo kullanmayı bilen eleman arayışıyla ilgili İngilizce bir ilan yayınlanmıştır. *Milliyet* 19.02.1960.

26 *BCA*, 030.18.01/160.30.11.

1965'e gelindiğinde CALTEX firması ile bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. CALTEX'in Türkiye temsilcisinin Amerika'daki şirketin merkezine rapor göndererek, Türkiye'de petrolün millileştirilmesi işinin önemsenmemesi ve Petrol Ofisi yöneticilerinin değiştirilmesi konusunda merkezin harekete geçmesini istediğine dair çıkan haberler üzerine Enerji Bakanı Mehmet Turgut, "*Bakanlıktan Petrol Ofisine derhal bir müfettiş gönderildiğini ve tahkikata başlandığını*" açıklamıştır. Petrol Ofisinin veya başka bir dairenin yöneticileri hakkında karar verme yetkisinin sadece Türk Hükümetinde olduğunu belirten Bakan; "*Bir yabancı şirket şöyle veya böyle düşünüyor diye, Hükümet görüşlerini veya politikasını değiştirecek değildir*" demiştir.

Dönemin Petrol Ofisi Genel Müdürü Özer Derbil ise yaptığı basın toplantısında; "*Ofisin hiçbir şeyi gizli değildir. Gizli kalan sır yoktur. Sırf bu yüzden birçok ihale kaybettik. Bizim sır diye bildiğimiz bazı raporların metnini yarım saat sonra duyuyoruz. Olay üzerinde önemle duracağız. CALTEX firması ile tartışmalarımızın ve taleplerimizin sonuçlarını yakında alacağız*" sözlerini sarf etmiştir.²⁷

Osmanlı Devleti'nden ve Cumhuriyetin ilk yıllarından-özellikle de 1930'lardan- miras olarak alınan devletçilik anlayışının bir yansıması olarak Türkiye'de hep tartışılan yabancı sermaye konusu, CALTEX'in tutumu yüzünden bir kez daha gündeme gelmiş ve liberal söylemlerin sorgulanmasına yol açmıştır.

CALTEX'in yetkileri ve konumu sonraki dönemlerde de gündeme gelmiştir. Ama CALTEX'in Türkiye'ye verdiği önemi yansıtan gelişmeler de olmuştur. Şöyle ki; CALTEX firması Amerika'da üç ayda bir yayınladığı "*Oil-Lifestream of Progress*" (İlerlemenin Can Damarı Petrol) adlı derginin 1967 yılı birinci dönem sayısında "*Türkiye'nin Yeni Çehresi*" başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Makalede Anadolu'nun zengin tarihi ve Osmanlı'nın geçmişi anlatıldıktan sonra, Atatürk önderliği altında Türkiye Cumhuriyeti'nin başarıları övülmüştür. Kapağında Sultanahmet Camii'nin arkasından güneşin batışını gösteren renkli bir fotoğrafın bulunduğu dergide, Türkiye'nin iktisadi kalınma gayretlerine ve turistik cazibelerine geniş yer ayrılmıştır. Türkiye ile ilgili çeşitli fotoğrafların da bulunduğu söz konusu sayıda, kullanılan fotoğraflardan biri de bu dönemde CALTEX'in de ortağı olduğu İPRAŞ'a aittir.²⁸ CALTEX'in bu yayınının, diğer petrol şirketlerine göre daha zayıf olduğu Türkiye'de güçlenmek amacına yönelik olduğu söylenebilir.

Faaliyete geçmesinden bir süre sonra İPRAŞ'ın kapasitesinin artırılması zorunlu hale gelmiştir. 1967 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın talebiyle kapasitesi bir milyon tondan, 2,2 milyon tona çıkarılmıştır.²⁹

İPRAŞ'ın kuruluşunun 10. yılı, şirketin geleceği açısından son derece önemlidir. Çünkü şirket kurulurken CALTEX ile yapılan anlaşmaya göre elindeki yüzde 49'luk payı kuruluştan on yıl sonra TPAO'ya devredecekti. Bu açıdan bakıldığında, 10. yıl yaklaştıkça haberlerin de arttığını söylemek mümkündür. Ancak bunun yanında, CALTEX'in elinde bulunan hisseyi devretmeyeceğine dair söylentiler de ortaya çıkmıştır. Bu söylentiler üzerine "*İPRAŞ Rafinerisi 1972 yılında TPAO'ya Devredilecektir*" şeklinde bir açıklama yayınlanmıştır. Bu açıklamada; İPRAŞ Petrol Rafinerisinin mevcut ve kurulmakta olan ek tesislerinin 1972 yılından itibaren tamamen Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na devrolunacağı bildirilmiştir. Türkiye Petrolleri ile CALTEX firması arasında İPRAŞ tesisleri kurulurken yapılmış olan on yıl süreli anlaşma 1972 başlarında sona erecektir.

27 *Milliyet*, 22.07.1965.

28 *Milliyet*, 22.01.1967.

29 Rafinerinin kapasitesi 1972 yılında 5.5 milyon tona, 1977'de 7 milyon tona, 1980 yılında 7.8 milyon tona, 1982'de 11.5 milyon tona çıkarılmıştır. *Ülkemizin En Büyük Sanayi Kuruluşu TÜPRAŞ*; Petrol-İş Yayını, İstanbul, Mayıs 2005, s. 17; "İzmit Tüpraş Rafinerisi (İPRAŞ)", s. 127.

Böylece İPRAŞ tesisleri tümüyle TPAO'ya devredilecektir. İPRAŞ Rafinerisinin halen yüzde 51 hissesine sahip olan Amerikan CALTEX firmasının iki yıl sonra dolacak olan mukavele süresinin bir on yıl daha uzatılmasını sağlamak amacıyla ikinci bir rafinerinin kurulduğu yolundaki iddiaları yalanlayan İPRAŞ yetkilileri; “*Bu yılın sonlarına doğru yıllık ham petrol işleme kapasitesinin 2.5 Milyon tondan 5.5. Milyon tona çıkartılacak olan İPRAŞ tesisleri 1972 yılında bütünü ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının malı olacaktır*” demişlerdir.³⁰

Gerçekten de süre uzatılmamış ve 11 Mart 1972 tarihinde yapılan³¹ bir törenle CALTEX firması İPRAŞ üzerindeki hisselerini TPAO'ya devretmiştir. CALTEX'in hisselerini devretmesi kamuoyu tarafından yakından izlenmiş ve duyulan memnuniyet açıkça ifade edilmiştir.³² 11 Mart 1972 tarihinde yapılan teslim törenine, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Nezih Devres, TPAO Genel Müdürü Selahattin Özkan ve CALTEX firması Genel Müdürü L. E. Machin katılmıştır.³³ Törenle atılan imzalar sonucunda İPRAŞ tümüyle Türkiye Cumhuriyeti'ne ait bir firma haline gelmiştir. Devir töreninde ilk konuşmayı CALTEX firmasının Genel Müdürü L. E. Machin yapmıştır. Machin konuşmasında, 1959 yılında Enerji Bakanlığı ile Tütünçiftlik'te rafineri kurulması için bir anlaşma imzaladıklarını, bu anlaşmayla CALTEX'in 10 yıllık işletme hakkı elde ettiğini, bu sürenin 12 Mart 1972'de son erdiğini açıklamıştır. Aynı törende konuşan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Nezih Devres de İPRAŞ'ın ortağı CALTEX'in 10 yıllık sürede çok iyi bir ortaklık anlayışı ile çalıştığını ifade etmiş ve “...*esasen büyük işlerin başarılması büyük ölçüde karşılıklı iyi niyet ve anlayışa bağlıdır*” demiştir.³⁴

1973 yılı Türkiye'de petrol arama ve arıtma bağlamında önemli bir yıldır. 8 Nisan 1973 tarihinde yürürlüğe giren ve kamuoyunda Petrol Reformu Kanunu olarak bilinen 1702 sayılı kanunla Petrol Kanunu'nda devletçi nitelik taşıyan köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu kanunla yönetim yetkisi İşletmeler Bakanlığı'ndan alınarak Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na verilmiştir. Petrol Dairesi, Petrol İşleri Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. Petrol kuyularına ilişkin petrol miktarlarını belirleme yetkisi Petrol İşleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na Bakanlar Kurulu kararı ile kapalı bölgelerde petrol faaliyeti yapma imkânı ile süresi sona eren alanlarda yeniden başvurma ayrıcalığı verilmiştir. İşletme ruhsatnamesine konu olan alanların açık arttırmaya çıkarılmadan evvel TPAO'ya teklif edilmesi uygulaması getirilmiştir. İşletme ruhsatnamesinin süresi 40 yıldan 20 yıla indirilmiştir.³⁵

Bu arada 1979 yılında rafinerinin su ihtiyacı için Sapanca Gölü ile rafineri arasında önemli miktarda bir arazi istimlak edilmiştir.³⁶ Böylece İPRAŞ'ın sınırları daha da genişlemiştir.

20 Mayıs 1983 tarihinde yayınlanan 60 Sayılı İktisadi Devlet Teşekkürleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile TPAO, Türkiye Petrol Kurumu'na bağlı bir ortaklık haline getirilmiştir. Aynı Kanun Hükmünde Kararname ile TÜPRAŞ'ın da kurulmasına karar verilmiştir.³⁷

30 *Milliyet*, 27.01.1970.

31 Bu dönem, Türkiye'de 12 Mart Muhtırasının etkisinin olduğu yıllardır. Başbakan ise Nihat Erim'dir. İcracı yönü çok güçlü olmayan bu hükümet zamanında devrin gerçekleşmesi ilginçtir.

32 Örneğin Cumhuriyet gazetesinde; “İPRAŞ yarın tamamen bizim oluyor” manşetiyle ilk sayfadan bir haber yayınlanmış. *Cumhuriyet*, 10 Mart 1972.

33 *Cumhuriyet*, 12 Mart 1972.

34 *Milliyet*, 12.03.1972.

35 <http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2>

36 *Resmi Gazete*, 15 Kasım 1979,.

37 <http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2>

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 15.10.3196

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01/147.55.20

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01/160.30.11

Bizim Şehir

Cumhuriyet

Demokrat Kocaeli

İstatistik Göstergeleri (1923-2013), Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, Aralık 2014.

"İzmit Tüpraş Rafinerisi (İPRAŞ)", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, Sayı: 442-443, 2006.

Milliyet

<http://petrol-petroleum.blogspot.com.tr/p/turkiyede-petrol-ve-petrol-rafinerileri.html> Erşim Tarihi: 10/02/2015.

<http://www.petform.org.tr/?lang=tr&a=2&s=2> Erşim Tarihi: 25/02/2015.

<http://www.tupras.com.tr/detailpage.tr.php?IDirectoryID=3> Erşim Tarihi: 21/02/2015.

Resmi Gazete

Seçilmiş Göstergelerle Kocaeli 2013, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, Eylül 2014

Türk Yolu

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2011.

Ülkemizin En Büyük Sanayi Kuruluşu TÜPRAŞ; Petrol-İş Yayını, İstanbul, Mayıs 2005.

EKLER

Bugün hem pazar payı ve kurumsal güvenilirliği hem de üretim kompleksleri ve ortaklıklarıyla entegre petrol şirketine dönüşen TÜPRAŞ'ın kökleri, 11 Ocak 1960 tarihinde Amerikan Caltex tarafından kurulan İPRAŞ'a (İstanbul Petrol Rafinerisi A.Ş.) kadar uzanmaktadır. İPRAŞ'ın, İzmit Körfezi'nin Tütünciftlik bölgesinde yaptırdığı rafinerisinin, 1961 yılında 1.0 milyon ton/yıl olan hampetrol işleme kapasitesi zaman içinde gerçekleştirilen 2. Darboğaz Giderme ve 2. Tevsiî Projesi sonunda 1982 yılında 11.5 milyon ton/yıla çıkacaktır.

Başbakan Adnan Menderes ve bazı kabine üyelerinin katılımıyla yapılan İPRAŞ rafinerisinin temel atma töreninde hazır bulunanlar arasında Ara Güler (Menderes'in hemen arkasında, elinde fotoğraf makinesiyle kolları havada), Kemal Bayсал (önde, film kamerasıyla) ve Tayyar Kobak da vardı.

1960

BEN, İZMİT, İŞTE SURETİM.

290

Rafinerinin inşa edileceği uygun bir yer aranmaktadır; hem İstanbul'a yakın, hem süper tankerlerin yanaşmasına müsait derin deniz imkânlarına sahip, hem yakın kara ve demiryolu bağlantılı, hem sağlam zeminli, hem uygun eğimde, hem engebesiz ve hem de yaklaşık 1000 dönüm bir arazi...

O arazi, İzmit Körfezi'nin Tütünciftlik mevkiinde bulunur.

17 Ocak 1960'ta, İPRAŞ'ın ilk genel müdürü Hasan Göker, rafinerinin inşaat mukavelesini imzalamak için, TPAO genel müdürü Şehap Birgi ile New York'tadır. 4 ay sonra 1960 Mayıs'ında rafinerinin temeli, İPRAŞ adıyla atılır. İnşaat, mukavele imzalanışından 20 ay sonra tamamlanır. Sıfırdan başlayan bir "Grass Root" rafinerisi için Amerika ölçüleriyle bile bir rekordur bu. 18 Ağustos 1961'de şartnameye uygun ürünler tanklara akmaya başlar. 1962 yılı içerisinde kabul tecrübeleri de tamamlanarak Rafineri, tam kapasiteyle üretime girer.

